

Architekt František Kalivoda a „kauza“ vila Tugendhat

(několik poznámek)

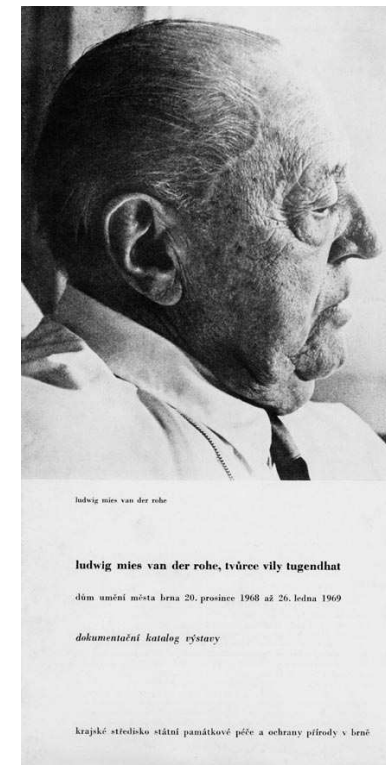
Dagmar Černoušková
Jindřich Chatrný

„...a došlo tak k naplnění dlouholetého přání a úsilí milovníků a příznivců moderní architektury, na jehož počátku stála neobyčejná a s posledními léty života spojená neutuchající aktivita architekta Františka Kalivody - obnovení „skvostu“ moderní architektury, vily Tugendhat“¹

To, co bylo prvotním impulsem pro architekta Františka Kalivodu² směřovat svou neutuchající a všestrannou iniciativu na aktivity spojené se záchranou světově proslulé architektonické památky, vily manželů Greta a Fritze Tugendhatových, nelze dnes již se stoprocentní jistotou zjistit. Stavba, která vznikla v Brně zdánlivě náhodou, vstoupila do historie moderní architektury nejen jako příklad novátorského architektonicko-výtvarného, konstrukčního a technického řešení a „pohodlného“ bydlení, ale také jako příklad celého komplexu specifik a problémů, spjatých s kulturou životního prostředí. František Kalivoda dům znal nejen jako rodilý Brňan, ale byl mu blízký též profesně coby architektovi. Dnes již nelze přesně zjistit objem vykonané práce a úsilí, které právě tomuto jedinému domu věnoval. Lze však již s jistotou říci, že to byl právě architekt František Kalivoda, který zcela výjimečně a veskrze pozitivně zasáhl do dějin domu a přispěl zcela zásadně k jeho záchraně.

Počátkem šedesátých let minulého století začaly jím podněcované úvahy o záchraně a novém smysluplném využití jedné z nejslavnějších vilových staveb na světě dostávat konkrétnější obrysy, a to po předchozích „sondách“ na politických a správních institucích místní či celorepublikové působnosti. Do aktivit byla zapojena mnohá společenská a profesní sdružení. Zejména Svaz architektů ČSSR - Jihomoravský krajský svaz architektů Brno, „... ježto se cítí býti spoluodpovědným za zachování a správné využití této kulturní a stavební památky, pověřuje soudruhy architektky Fr. Kalivodu a J. Dvořáka úkolem projednat s nadřízenými orgány přeměnu funkce budovy a její úpravu pro její využití v souladu s významem této stavby...“³

František Kalivoda, vila Tugendhat, dobový snímek, Muzeum města Brna

ludwig mies van der rohe

ludwig mies van der rohe, tvůrce vily tugendhat

dům umění města brna 20. prosince 1968 až 26. ledna 1969

dokumentární katalog výstavy

krajské střešisko státní památkové péče a ochrany přírody v brně

Titulní strana dokumentačního katalogu výstavy „Ludwig Mies van der Rohe, tvůrce vily Tugendhat“, Brno 1968, editor a typograf František Kalivoda

Prvním konkrétním krokem na této nelehké cestě se stal 6. prosinec 1963, kdy byla vila Tugendhat zapsána do Ústředního seznamu nemovitých kulturních památek.⁴ Poté z popudu iniciovaného Kalivodou započala jednání Odboru výstavby Městského národního výboru (MěNV) Brno s tehdejším uživatelem objektu, brněnským Krajským ústavem národního zdraví (KÚNZ). Tento stav byl dán již od 30. října 1950, kdy vila byla převedena do vlastnictví Krajského národního výboru (KNV) Brno. Společná rokování zainteresovaných stran stanovovala prioritou akutních prací vedoucích v prvé řadě k odstranění závad vzniklých v průběhu let (zatékání střechou tělesem, obnova klempířských prací). Dochovaná autentická dokumentace dokládá účast jednotlivých zástupců, a to Svazu architektů, Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů i Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody (KSSPPOP).⁵

Zcela mimořádný a velmi efektivní se ukázal Kalivodův záměr zapojit do aktivit spojených s vilou tiskové médium, jehož prostřednictvím mohli

informovat, oslovovat a jistým způsobem „manipulovat“ ku prospěchu svého záměru odbornou i laickou veřejnost. V článku uveřejněném v Lidové demokracii uvedl: „Nepodivujme se, že je dům na Černopolní 45 podroben soustředěné pozornosti cizinců, kteří zavítají do Brna, domů jen proto, aby ho mohli obdivovat, a kteří – žel právem – také kritizují jeho neuspokojivý současný stav. Tato skutečnost se již výrazně projevila také v zahraničním odborném tisku. [...] Vila vyžaduje naléhavé generální opravy. [...] Zasloužné je i mimořádné porozumění, které této dobré věci poskytuje ředitel nemocnice MUDr. M. Skoták. Díky jemu bude totiž tato nevyhnutelná generální oprava prvním krokem k navrácení budovy do původního stavu. Konečně rozsáhlé stavební úpravy včetně obnovy někdejšího vnitřního zařízení bude však možné provést až po uvolnění domu pro přímé účely cizineckého ruchu...“¹⁶ K poslední uvedené citaci se vztahoval Kalivodou tehdy vypracovaný a oficiálně zastávaný návrh na

předloženého návrhu. Lze si těžko představit, že by již v tomto období (rok 1964) mohl prezentovat své skutečné představy spojené s využitím objektu a požadovat důslednou památkovou rehabilitaci. O jeho záměrech přeměny objektu v „živý exponát“ moderní architektury věděl jen omezený okruh blízkých spolupracovníků a přátel.¹⁹

Od druhé poloviny šedesátých let začaly postupně akce související s vilou nabývat na intenzitě, a tak mimo jiné v rámci diplomového úkolu Ivany Vašákové na Stavební fakultě Vysokého učení technického byly na přelomu let 1966/1967 vypracovávány přípravné projekty ke stavební restituci domu.

V listopadu 1967 navštívila poprvé téměř po třiceti letech Grete Tugendhat Brno a svou vilu v Černých Polích, kterou opustila i s rodinou v květnu 1938. Její návštěva se uskutečnila díky osobnímu pozvání Františka Kalivody. Zmíněnou návštěvu reflektovala Grete Tugendhat v dopise

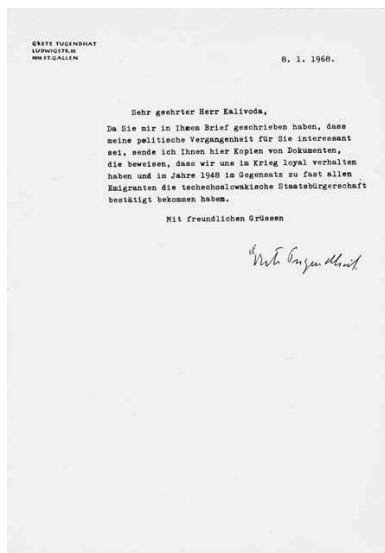
intenzivní vzájemná korespondence vedená od listopadu 1967 do září 1969. Na stránkách dopisů oba korespondenti řešili nejrůznější problémy a otázky spojené s osudy domu, jejich uživatelů, interiérového vybavení, prvotních kontaktů s projektantem, které ze vztahů pracovních přerostly v přátelství.

O rok později, od 20. prosince 1968 do 26. ledna 1969, proběhla v brněnském Domě umění výstava životního díla Ludwiga Miese van der Rohe.¹¹ Výstava připravená ve dvou shodných kolekcích v Chicagu a v Západním Berlíně doputovala před vánocemi 1968 do Brna, odkud pokračovala do Stuttgartu a dalších evropských měst. „...Přivezl jsem výstavu ze Západního Berlína, kde mně ji Akademie umění (Akademie der Künste) půjčila bez jakýchkoliv podmínek a bez nejmenší náhrady, když jsem svou prosbu motivoval nadějí záchranou tak proslaveného stavebního díla... Pětitydenní práce, kterou výstava vykonala v Brně, je velká.

o vilu Tugendhat, ale také o chátrající Müllererovu vilu v Praze od brněnského rodáka Adolfa Loose a o řadu dalších staveb tohoto typu v někdejších Československu.

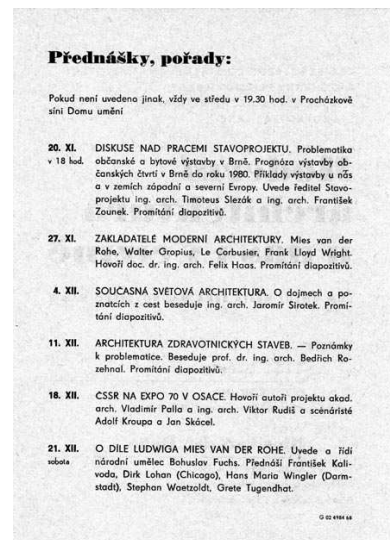
Ještě před výstavou probíhala jednání, která Kalivoda vedl s významnými osobnostmi v zahraničí a na nichž informoval zúčastněné o průběhu aktivit a práci spojených s vilou Tugendhat. V květnu 1968 se například uskutečnilo pracovní setkání s dr. Stephanem Waetzoldem (generální ředitel západoberlínských muzeí) o možnostech zapojení zahraničních expertů a odborníků při restituci domu. V září se Kalivoda sešel v Berlíně s architektem Dirkem Lohanem, kde proběhla porada o možné spoluúčasti chicagských ateliérů Ludwiga Miese van der Rohe na projektech památkové obnovy.

Brněnská repríza výstavy životního díla architekta Miese van der Rohe, připravená Františkem Kalivodou, se tak stala jedinečným podnětem

Dopis Grete Tugendhat architektu Františku Kalivodovi, 8. ledna 1968

využití vily Tugendhat ke kulturně politickým účelům jako „...středisko návštěv vědeckých pracovníků a umělců. Se zřetelem k mezinárodnímu významu města Brna [...] by bylo využítí takového domu jak pro klubovní život uměleckých svazů, tak pro konferenční styk s cizinci. Pět ložnic domu umožňuje také ubytování pěti dvojic návštěvníků“.¹⁷ O pět let později k tomu dodává: „Tato základní formulace využití domu po jeho předpokládané restituci stavební i interiérové se setkala svého času s porozuměním a s podporou samosprávných orgánů města a kraje.“¹⁸ Je nutné si uvědomit tehdejší politické a společenské souvislosti a ocenit Kalivodovu prozřavou taktiku k získání podpory svého

Anotace přednášek a pořadů Domu umění města Brna, listopad-prosinec, 1968

architektu, datovaném 24. listopadu 1967 v Sankt Gallen ve Švýcarsku: „...Byla jsem minulý týden poprvé za 29 let v Brně a zcela zděšena stavem domu. Tim naprosto nemyslím, že by byl dětskou nemocnicí zanedbáván, je naopak udržován velmi čistý a v pořádku. Ale stavební změny, které byly udělány, jsou tak zlé, že si vůbec nelze učinit představu o tom, jak dům původně vyhlížel, a nelze ho dnes v žádném případě nazývat hezkým. Vůbec by nikomu nemohlo přijít na mysl, že se tu jedná o nějaké zvláštní stavební dílo...“¹⁹ Tato návštěva Grete Tugendhat v Brně i její osobní setkání s Františkem Kalivodou nepochybně ještě více podnítily společný zájem o obnovu vily. Svědčí o tom jejich

Grete Tugendhat a František Kalivoda, 17. ledna 1969, Dům umění města Brna – přednáškový večer O díle Ludwiga Miese van der Rohe

Její úspěch, podepřený mnohatisícovou návštěvou a spontánní tiskovou kampaní, překonal všechna očekávání...“¹² Výstavu, kterou uspořádalo Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Brně,¹³ pozdější oficiální garant všech činností spojených s obnovou vily,¹⁴ lze s odstupem času považovat za kulturní událost evropského významu. Mohla se uskutečnit opět jen díky nesmírnému nasazení a osobním kontaktům Františka Kalivody. Brněnská výstava byla nejen přehlídkou díla slavného architekta, ale významně přispěla do diskuse o obnově brněnské vily Tugendhat, která patří k zásadním mezníkům nejen v Miesově díle, ale i ve světové architektuře 20. století. Ono uvědomění, že „jeden z uzlových bodů tohoto díla byl realizován právě v Brně, nás může naplňovat hrdostí. Měli bychom si však uvědomit, že je to pro Brno i ne právě malý závazek“.¹⁵ Touto výstavou se splácel dluh vůči největšímu současnému světovému architektovi, ale současně se vytvářel prostor k řešení jednoho z nejožehavějších problémů naší památkové péče – o obnovu děl moderní architektury vůbec. Šlo nejen

Grete Tugendhat, 17. ledna 1969, Dům umění města Brna – přednáškový večer O díle Ludwiga Miese van der Rohe

k vyřešení stále otevřené otázky – co a jak dělá s vilou Tugendhat. Na stránkách domácího tisku byla uveřejňována nejrůznější prohlášení: „ze Spojených států, dnešního působiště architekta Miese van der Rohe, přichází nabídka dodávky vnitřního zařízení vily, z Německé spolkové republiky – architektovy rodné země – přislíb dodávky nákladných skleněných stěn belgické výroby.“¹⁶ Pomoc nabídl samotný tvůrce díla, žijící stále v aktivní činnosti v Chicagu, kulturní instituce ze Západního Berlína a paní Grete Tugendhat, která velkoryse nabídla svůj dům pro kulturní potřeby města, bude-li zachráněn před postupnou devastací. Výstava se stala nejen praktickým, ale i morálním podnětem k pročitnutí z letargie, v níž se aktivitu související s vilou mnohdy ocitaly (bez Kalivodova přičinění).¹⁷ Tyto a další zprávy signalizovaly neutuchající zájem potenciačních zahraničních investorů, který byl neustále podněcován a „živen“ Kalivodovými aktivitami. Naznačovaly možné řešení problému se získáním devizových prostředků, které tak mohly přispět k naplnění všech připravovaných plánů nutných ke zdárné

realizaci očekávané s nadšením, ale též s obavami odbornou i laickou veřejností. Zda nedošlo k využití těchto možností, iniciovaných v šedesátých letech obdivuhodným a nepřekonatelným Kalivodovým diplomatickým umem, z důvodů politických tlaků či prosté neschopnosti socialistického systému anebo dokonce díky osobním ambicím, nelze se sto procentní jistotou zodpovědět. V současnosti dostupné a zpracované archivní fondy ani doposud žijící pamětníci rovněž k této záležitosti nedávají jasnou a přesvědčivou odpověď.

Během výstavy proběhla 17. ledna 1969 v Národopisném ústavu Moravského zemského muzea (MZM) v Brně jednodenní mezinárodní pracovní konference k otázce domu Tugendhat, které se zúčastnila osobně i Grete Tugendhat. Tentýž den proběhl veřejný přednáškový večer o díle Ludwiga Miese van der Rohe v Domě umění. Paní Tugendhat na něm vystoupila s česky¹⁸ předneseným projevem o okolnostech a o průběhu stavby vily,

Kalivoda, jenž neopomenul připomenout dodnes bez výhrad přijímané konstataci, že vila Tugendhat „je revolucí ve stavbě obytného domu“, a též slova samotného projektanta Miese van der Rohe „o jeho prvním uskutečněném snu“.

Ještě téhož roku, 13. srpna 1969, se uskutečnilo první zasedání Sboru pro restituci památkově chráněného objektu „Vila Tugendhat“ v Brně, jehož účelem bylo prokonzultovat rozpracovaný elaborát návrhů stavebních úprav objektu a elaborát zabývající se problematikou vnitřního vybavení vily, ale i záměry spojenými s asanací zahrady. Na tomto zasedání Kalivoda seznámil účastníky o plánu uspořádat druhou mezinárodní konferenci k restituci vily, a to od 19. do 22. února 1970.²⁰

Kalivoda sám byl s průběhem a výsledky obou uspořádaných akcí spokojen, jak dokládá dochovaný dopis redaktorce časopisu Domov. „Nevím, psal-li jsem Vám, že naše brněnská akce s výstavou

Uliční průčelí vily Tugendhat, 1967, foto Miroslav Pavlíňák

o jejím interiérovém, materiálovém i technickém vybavení, o komunikaci stavebníků s architektem, kde zaznělo známé Miesovo konstatační „Pak nestavím“,¹⁹ o osobních pocitech rodiny, které bylo dopřáno dům obývat jen necelých osm let. Dalším významným účastníkem uvedených akcí byl architekt Dirk Lohan z Miesova chicagského atelieru, spoluautor výstavy a zároveň vnuk Ludwiga Miese van der Rohe, kterého v Brně zastupoval. Z našich odborníků promluvil na konferenci architekti Bohuslav Fuchs, Jiří Grabmüller a František

a s mezinárodní konferencí byla nepředstavitelně úspěšná, zvítězili jsme na celé čáře, dostali jsme se k zásadním rozhodnutím národního výboru města Brna a k příslušným objednávkám na rekonstrukci a k penězům. Starostí zůstalo jen nalezení vhodného provizoria pro přemístění dětské rehabilitace a o to se dost intenzivně stará odbor kultury národního výboru.“²¹

Práce na pořizování dokumentace, průzkumech, jednáních s městskými a státními institucemi a řada dalších úkonů pokračovala v průběhu

následujících měsíců. V srpnu 1969 však přichází smutná zpráva z Chicaga oznamující úmrtí architekta Ludwiga Miese van der Rohe (27. 3. 1886 – 17. 8. 1969). V únoru následujícího roku uspořádalo Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Brně ve spolupráci (a za iniciace) s Františkem Kalivodou slavnostní vzpomínkový večer tvůrci vily Tugendhat architektu Miesovi. Účastníci setkání, mimo přednášek proslavených Adolfem Kroupou, Jiřím Grabmüllerem a Františkem Kalivodou, uslyšeli „Miese van der Rohe z původní nahrávky a spatřili velkého stavitele uprostřed jeho chicagského díla při práci v atelieru s obrovitým štábem spolupracovníků v krátkém filmu americké produkce, který se pořadatelům podařilo získat pro premiérové předvedení v Československu“.²²

Koncem roku 1969 nastala konkrétnější jednání, opět za účasti Františka Kalivody, ve věci i přemístění provizoria oddělení léčebného tělocviku

z historie domu a aktivity nedávno uskutečněné či připravované pro rok 1970.²⁴

26. dubna 1970 proběhlo v Brně řádné zasedání poradního sboru, které se uskutečnilo v zasedací síni Národopisného ústavu MZM v Brně (palác šlechticů). Na programu jednání se posuzovaly vypracované restituční plány stavby, vnitřního zařízení domu a rekultivace zahrady, zajištění vnitřního vybavení, odpovídajícího původnímu stavu domu, a také zahraniční pomoc a vyjasnění konečného určení nového využití domu. Po ukončení dopoledního oficiálního programu proběhla časově krátká „uzavřená“ schůzka za přítomnosti brněnských architektů Františka Kalivody, Jana Dvořáka a Jindřicha Czernaye, holandského architekta Corneliusse van Eesterena, paní Grete Tugendhat a Stephana Waetzoldta, která zhodnotila mimo jiné dosavadní aktivity spojené se záchranou domu, motivovala a směřovala zúčastněné k dalším iniciativám a vyjasňovala některé

Vila Tugendhat, uliční průčelí – detail vstupu, po 1931, foto Rudolf de Sandalo

z vily do jiného vhodného objektu. Obvodní národní výbor Brna III ve své snaze urychlit řešení provedl v zastavěné části svého správního obvodu výběr a průzkum osmi objektů, které svým rozsahem a svou polohou přicházely v úvahu pro přemístění. Vystěhování současného uživatele bylo pro realizaci památkové obnovy vily rozhodujícím faktorem.²³

Ve stejném období Kalivoda sestavil a typograficky upravil „malý kalendář domu Tugendhat v Brně“, kde heslovitě uvedl nejdůležitější události

díleč problémy (specifikaci použitých materiálů k zhotovení mobiliáře, jeho počty a dispoziční umístění v prostoru v různých časových etapách využívání domu rodinou stavebníků).²⁵

Součástí restituce vily měla být též rekonstrukce zahrady do původní podoby z třicátých let. K prvním konkrétním zásahům došlo v listopadu 1970 – odstranění nežádoucích porostů, rekultivace travnatých ploch, fyzikální a chemická úprava půdy. O ne zcela logickém postupu práci svědčí okolnost s časově opožděným zadáním

